

RINOLALIYA OG'IR NUTQ NUQSONINI BARTARAF ETISH USULLARI VA MUSTAQIL TA'LIMDA O'RGATISH ISHLARI MAZMUNI

S.D.Achilova¹

1. Chirchiq davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika kafedrası dotsenti pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mas'ul muallif: Achilova Sevara Djasirkulovna, Chirchiq davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika kafedrası dotsenti pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

e-mail: E-mail: achilovasevara85@gmail.com

Accepted: 08 Avgust 2026
Published: 08 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Achilova, S. D. RINOLALIYA OG'IR NUTQ NUQSONINI BARTARAF ETISH USULLARI VA MUSTAQIL TA'LIMDA O'RGATISH ISHLARI MAZMUNI / S. D. Achilova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 7, № 1. — B. 349–351.

Annotatsiya. Ushbu maqolada rinolaliya og'ir nutq nuqsonini bartaraf etish usullari va mustaqil ta'limda o'rgatish ishlari mazmuni yoritib berilgan. Og'ir nutq nuqsonlar qatoriga rinolaliya nutq nuqsoni ham kirgan bo'lib, ushbu nutq nuqsoni maktabgacha yoshdagi bolalarda turli xil omillar sababli kelib chiqadi. Tibbiyotda ushbu nutq nuqsoni ko'p o'rganilgan. Rinolaliya og'ir nutq nuqsoni shifokor mutaxassislar tomonidan ko'p o'rganilib, tahlil etilgan. Rinolaliya og'ir nutq nuqsonning kelib chiqish sabablari, olimlarning ilmiy tadqiqot ishlari ko'rsatilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: i: fonetik nuqson, rinolaliya nutq nuqsoni, ortodont, pediater, logoped, psixolog, kompleks reabilitatsiya, uranoplastika, artikulyatsiya apparati, korreksion-logopedik ish, defektologiya.

МЕТОДЫ КОРРЕКЦИИ ТЯЖЕЛОГО РЕЧЕВОГО НАРУШЕНИЯ РИНОЛАЛИИ И СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ ПО ЕЁ ИЗУЧЕНИЮ В ПРОЦЕССЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. В данной статье описаны методы устранения тяжелой ринолалии и содержание обучения в рамках самостоятельного образования. К тяжелым речевым дефектам относится ринолалия, которая возникает у детей дошкольного возраста по различным причинам. Этот речевой дефект широко изучался в медицине. Тяжелая ринолалия широко исследовалась и анализировалась медицинскими специалистами. Показаны причины тяжелой ринолалии и научные исследования ученых.

Ключевые слова: фонетический дефект, ринолалия, дефект речи, ортодонт, педиатр, логопед, психолог, комплексная реабилитация, уранопластика, артикуляционный аппарат, коррекционно-речевая терапия, дефектология.

METHODS OF CORRECTING SEVERE SPEECH DISORDER (RHINOLALIA) AND THE CONTENT OF TEACHING ACTIVITIES IN INDEPENDENT LEARNING

Abstract. This article describes methods for treating severe rhinolalia and the content of training within the framework of independent education. Rhinolalia, which occurs in preschool-aged children for various reasons, is a severe speech defect. This speech defect has been extensively studied in medicine. Severe rhinolalia has been extensively researched and analyzed by medical specialists. The causes of severe rhinolalia and scientific research are presented.

Keywords: phonetic defect, rhinolalia, speech defect, orthodontist, pediatrician, speech therapist, psychologist, complex rehabilitation, uranoplasty, articulatory apparatus, corrective speech therapy, defectology.

Kirish. Og'ir nutq nuqsonlar qatoriga rinolaliya nutq nuqsoni ham kirgan bo'lib, ushbu nutq nuqsoni maktabgacha yoshdagi bolalarda turli xil omillar sababli kelib chiqadi. Tibbiyotda ushbu nutq nuqsoni ko'p o'rganilgan. Rinolaliya og'ir nutq nuqsoni shifokor mutaxassislar tomonidan ko'p o'rganilib, tahlil etilgan. Yer yuzida yuqori lab va tanglay nuqsonlari bor 1000 nafar tug'ilgan chaqaloqlar orasida 0,6–1,6 holatlarda uchrashi sabablari, rinolaliya va rinofoniyaning ochiq shakli bo'lgan shaxslar nutqining fonetik tomoniga oid miqdor va sifat ko'rsatkichlarini aniqlash, tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etish, fonetik nuqsonning murakkab tabiatini baholash, jarrohlik amaliyotining optimal algoritmini belgilash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Kasallikni jarrohlik usulida bartaraf qilish, kompleks reabilitatsiya samaradorligini oshirish va modernizatsiyalash, tanglayida tug'ma nuqsoni bor bolalarni davolashda stomatolog, yuz-jag' jarrohi, ortodont, pediater, logoped, psixolog, tibbiy genetiklarning ishtirokida hal etiladigan asosiy masalalarni yechish, yuqori lab va tanglay tug'ma nuqsonlarini patogenetik isbotlangan kompleks davolash algoritmini takomillashtirish, ekspress tashxislashda komplekslik tadqiqot tamoyillarini qo'llash, operatsiyadan keyingi paydo bo'luvchi asoratlarning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarning samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlarga alohida

e'tibor berilmoqda.

Bugungi kunda respublikamizda turli kasalliklarni erta tashxislash va asoratlarni kamaytirishga qaratilgan keng qamrovli dasturiy tadbirlarni takomillashtirishning me'yoriy asoslarini yaratish jarayonida "sog'lom turmush tarzini shakllantirish, aholi o'rtasidagi kasallanish ko'rsatkichlari pasayishini va umr uzayishini ta'minlash, tibbiy xizmat ko'rsatish qulayligi hamda sifatini oshirish, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish va ushbu muassasalarda bolalarning har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrab olinishini jiddiy oshirish va foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, pedagog va mutaxassislarining malaka darajasini yuksaltirish" kabi ustuvor vazifalar belgilandi. Natijada, yuqori lab va tanglay nuqsoni bo'lgan bolalarni o'z vaqtida aniqlash va davolash, ularga logopedik yordam ko'rsatish, kichik va katta maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish, shuningdek, ta'limning keyingi bosqichiga muvaffaqiyatli o'tishini ta'minlashning korreksion imkoniyatlari kengaymoqda.

Adabiyotlat tahlili va metodologiya. Yuqori lab va tanglayning tug'ma nuqsonlarini erta tashxislash, logopedik usullar yordamida bartaraf etishga yo'naltirilgan jahonda amalga oshirilgan tadqiqotlar asosida quyidagi ilmiy natijalar olingan: yuqori lab va tanglay nutq nuqsonlarida nutq rivojlanish xususiyatlarini tadqiq etish va baholashning zamonaviy modelini loyihalashtirish erta aralashuv asosida ishlab chiqilgan (University College London, University of Toronto); yuqori lab va tanglayning tug'ma nuqsonlari bilan tug'ilgan bolalarning xeylo va uranoplastika operatsiyalaridan keyin reabilitatsiya jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etishda artikulyatsion apparatning funksional holati, bolaning yosh, nutqiy xususiyatlarini hisobga olgan holda adaptiv, differensial korreksiya usullari belgilangan (Harvard University, University of Washington, Kyoto University); yuqori lab va tanglayning tug'ma nuqsonlarini bartaraf etishda miofunktional korreksiya usullaridan foydalanish asosida chaynash va yutishga o'rgatish yo'llari tadqiq qilingan (University of Melbourne, Erasmus University Rotterdam); individuallashtirilgan logopedik korreksiya algoritmi kompleks yondashuv asosida takomillashtirilgan (University of Helsinki); bolalarda artikulyatsiya apparatidagi periferik yetishmovchilik natijasida tovushlarni hosil qilish paytida artikulyatsiya organlari tuzilishida kompensator holatlarning shakllanishi aerodinamik fonatsiya sharoitlarining o'zgarishi asosida aniqlangan (All India Institute of Speech and Hearing, Mysuru, Moskva davlat pedagogika universiteti); rinolaliya strukturasida yetishmovchilikning mozaikligini hisobga olgan holda nutqning saqlanib qolgan imkoniyatlaridan foydalanish asosida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nutq nuqsonlarini oldini olish tadqiq etilgan (Hanyang University); yuqori lab va tanglayning tug'ma kamchiliklarida olib boriladigan logopedik ish jarayoniga ta'limiy va foniatriya dasturlarini mashg'ulotlar jarayonida uyg'unlikda qo'llashga erishilgan (Pusan National University).

Mustaqil davlatlar hamdo'stlik mamlakatlarida bolalardagi rinolaliya va rinofoniyani barataraf etishning uslubiy yo'nalishlarini takomillashtirish V.Agayeva, A.Balakireva, T.Voronsova, L.Vansovskaya, T.Volosovets, G.Gutsman, A.Dorinskaya, I.Yermakova, A.Ippollitova, Z.Nelyubova, F.Rau, N.Serebrova, S.Taptapova, M.Xvatsev, G.Chirkinalar tadqiqotlarida yoritilgan. Shuningdek, Yuqori lab va tanglayning nuqsonlarida logopedik ishni olib borishning ilmiy-metodologik jihatlari Mary Hardin-Jones, L.Kathy Chapman, C.Williams, S.Harding & Y.Wren, C.Alighieri, K.Bettens, L.Bruneel, E.d'Haeseleer, E.Van Gaever, & K.Van Lierde, KJ.Deyepthi, MP.Pushpavathi, AW.Kummer, Alyson Bessell, C.Dip, Debbie Sell, Penny Whiting, Sue Roulstone, Liz Albery, M.Phil, Martin Persson, Andrea Verhoeven, Margaret Burke, R.Andy Ness, Aveyen Najm, Eysin Chew, L.Barry Bentleylar tomonidan o'rganilib tahlil etilgan.

Hozirgi davrda jahon miqyosida yuqori lab va tanglayning tug'ma nuqsonlari mavjud bolalarga jarrohlikdan oldin hamda keyin korreksion-logopedik yordamni tashkil etish samaradorligini takomillashtirish maqsadida quyidagi ustuvor yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borilmoqda: bolalarda tanglayning anatomik-funksional imkoniyatlarini tiklash va nutqiy buzilishlarning variativligini aniqlashda jarrohlikdan oldin va keyingi logopedik ishni tashkil etishning samarali usullari hamda korreksion ishning asosiy yo'nalishlarini belgilash; yuqori lab va tanglayning tug'ma nuqsoni bo'lgan bolalarning salomatlik ko'rsatkichlaridagi murakkab biologik, ijtimoiy omillar nisbati, bolaga qo'yilgan tashxis va funksiyalarning ayni davrdagi holati bilan bog'liq ma'lumotlarga tayangan holda korreksion-logopedik ishni tashkil etish; nutqning tiklanishiga jarrohlik usullarining ta'sirini asoslash; nutqiy rivojlanishi rinolaliya belgilarisiz kechishini ta'minlaydigan profilaktik va tayyorlov xarakteriga ega bo'lgan logopedik mashqlar kompleksini ishlab chiqish va uranoplastikadan keyingi erta asoratlarning oldini olishdir.

Natija va muhokamalar. Nutq qabul qilish darajasining o'ziga xosligi, o'zaro turli darajada chegaralangan qabul qilish obyektlari bilan amalga oshiriladi. Shunday ekan, agar qabul qilish obyekti tovushlarni izolyatsiya qilsa, u holda til vositalari mavjudligiga qaramay, «oddiy psixik akta sifatida» qabul qilishni anglash yoki bilishning eng oddiy darajasi amalga oshiriladi. Agar qabul qilish obyekti tovushlar uyg'unligida (yoki bo'g'inlar) bo'lsa, u holda jarayon tovushlar ketma-ketligi ehtimolining lingvistik baholanishini tarkibiga oladi va shartli ravishda aniqlik darajasi deb nomlash mumkin bo'lgan darajaga yetadi. Biroq na tovushlar, na tovushlar uyg'unligi nutqning ahamiyatli birligi hisoblanadi va shu sababdan nutqning ahamiyatli birligi bo'lgan so'zning eng kam nutq xabarini beruvchi birligi paydo bo'lishi bilan qabul qilish ma'noli deb ataluvchi nutqning xos darajasiga yetadi.

V.I.Galunov, J.I.A.Chistovichlar fikriga ko'ra, qabul qilish jarayonida tovushlarni xususiy eshitib qabul qilishning lingvistik bosqichgacha va lingvistik bosqichini ajratish mumkin bo'ladi. Ushbu lingvistik darajaning oxirgi bo'g'ini nutq xabari ma'nosini anglash hisoblanadi.

B.G.Ananyevaning fikriga ko'ra, nutqni tinglash bola nutqining tarbiyasida asosiy omil hisoblanadi, u nutqning grammatik qoidalariga asoslangan jumalardagi so'zlar munosabatini o'rnatadi. F.A.Soxin nutqni tinglash tushunchasi tahlilida quyidagilarni alohida ko'rsatib o'tadi: tinglash diqqati (u yoki bu ovozning farqini tinglab turib, uni va yo'nalishini

ajrata olish); fonematik tinglash; nutq sur'ati va ritmini qabul qilish iqtidori.

A.F.Lomizov nutq tinglashni xarakterlar ekan, bir tomondan, urg'u vositasida eshitish qobiliyati sifatida (so'zlar va mantiqiy), turli xarakter va uzunlikdagi pauzalar, ovoznig ko'tarilishi va pasayishi, nutq sur'ati (temp) va ovoz tembrini aniq va to'liq ilg'ash, so'zlovchining fikri va hissiyotini qabul qila olish. Boshqa tarafdin – ayni nutq ohangi elementlari vositasida tinglovchiga o'z fikri va hissiyotini to'liq va aniq yetkazib berish iqtidori. A.I.Maksakov nutq tinglovining muhim vazifasini bolalar tomonidan tovush imkoniyatlariga ega bo'lgandagina muhim deb ko'rsatadi: nutqi yaxshi rivojlangan bolalar, nafaqat ovoz o'zgarishidagi farqlarni ilg'aydi, balki yangrayotgan nutqning fonetik shakllanishidagi barcha nozik jihatlarni ham fahmlaydi.

Oliy ta'limda tahsil olayotgan bo'lajak logopedlar rinolaliya og'ir nutq nuqsonini bartaraf etish bo'yicha ish usullarini nazariy darslarda ma'lumotni egallasalar, mustaqil ta'limda esa nazariy jihatdan egallangan bilimlarni mustahkamlash hamda uni qo'llash bo'yicha ko'rsatmalarni tahlil etadilar. Bugungi kunda mustaqil ta'limga qo'yilgan talablar bo'yicha rinolaliya og'ir nutq nuqsonini o'rganib chiqadigan bo'lsak, bilamizki rinolaliya og'ir nutq nuqsoni ikkinchi kursdan boshlab o'rganiladi va amaliy mashg'ulotlarda bilimlar mustahkamlanadi. Mustaqil ta'limning maqsadidan kelib chiqib o'rganadigan bo'lsak, asosiy maqsadi - talabalarning modullar bo'yicha nazarif va amaliy bilimlarini mustahkamlash, kasbiy faoliyatga motivatsion, metodik, psixologik tayyorlash.

Mustaqil ta'limi quyidagi vazifalarni ko'zda tutishi lozim:

Talabalarning bilish imkoniyatlari va faolliklarini rivojlantirish (ijodiy tashabbus, mas'uliyatlilik, mustaqillilik);

O'z-o'zini namoyon qilish, rivojlantirishga imkon beruvchi mustaqil fikrlashni shakllantirish;

Talabalarning o'zlashtirgan nazariy bilimlari va amaliy ko'nikmalarini mustahkamlash va tizimlashtirish;

Talabalardagi nazariy bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish;

Maxsus adabiyotlar, huquqiy-meyoriy hujjatlardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish;

Talabalarda tadqiqotchilik malakalarini rivojlantirish;

Ta'lim oluvchilarda bilimlarni amaliyotda mustaqil qo'llash ko'nikma, malakalarini shakllantirish;

Bilimlarni umumlashtirish va mustaqil izlash, egallash ko'nikma va malakalarini shakllantirish.

Mustaqil ta'lim pedagogik jarayonlarni tashkil etish, sifat va samaradorligini ta'minlashda sub'ektlar (o'qituvchi va talaba) faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish (darsda va darsdan keyin), nazorat qilish (davriy olib boriladigan ish turlari: suxbat, konsultatsiya, "Master klass"lar, "Ustoz-shogird" soatlari...) va ob'ektiv baholash (o'z-o'zini baholash, boshqa talabalar faoliyati va ularning natijalarini namoyish qilish orqali taqqoslash...), rag'batlantirish (ma'naviy, motivatsion, stimulashtirish) asosida talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatini muvofiqlashtirishni ifodalaydi.

Mustaqil ta'lim davrida talabalarning kasbga oid faoliyatlari natijalarini sifat jihatdan baholash mezonlari:

-defektologik (logopedik) bilimi va korreksion ishlarni tashkil etishi;

-mustaqil ta'lim davrida o'zining ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati orqali pedagogik, metodik mahoratini rivojlantirish bo'yicha harakatlarni rejalashtira olishi;

-o'z bilimlarini muntazam oshirib borish yo'llarini mustaqil topishi va qo'llashi.

Xulosa Mustaqil ta'limda bo'lajak logopedlar rinolaliya og'ir nutq nuqsonini bo'yicha egallangan mavzulardan: rinolaliya nutq nuqsonini kelib chiqish sabablari, uning turlari, ilmiy-nazariy jihatdan olimlarning tahlili, og'ir nutq nuqsonini bartaraf etish bo'yicha korreksion-logopedik ishlarni tashkil etish ishlari mustahkamlanim boriladi. Rinolaliya og'ir nutq nuqsonida bo'lajak logopedlar, nazariy bilimlarini mustahkamlash jarayoni mustaqil ta'lim vazifalarida egallangan bilimlar chuqur tahlil etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] Volkova P.S., Shakhovskaya S.N. Logopediya. – Moscow : Vldos, 2002.

[2] Achilova S.J. Logopediya : darslik. – Chirchiq, 2025.

[3] Achilova S.J. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida og'ir nutq nuqsonli bolalar bilan ishlashda logopedik shoxobchaning o'rni // Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ijtimoiy-emotsional ta'lim metodikalarini joriy etish: muammolar va yechimlar : Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – 2025. – 16-sentabr. – B. 481–483.

[4] Achilova S.J. Factors and Principles of Preparing Future Speech Therapists to Work with Children with Severe Speech Impairments // 6th International Black Sea Scientific Research and Innovation Congress. – 2025. – P. 386–390.